

VIIVI LUIK
Milyen távol van Észtország?

Egyszer egy észt költő a következőket írta: „Japán távol van, Észtország még távolabb.” Milyen messze van hát valójában Észtország? Valóban távol van-e, és ha igen, mitől? Miféle hely az? És miért kell egyáltalán emlegetni? Megpróbálom, már amennyire tudom, megválaszolni ezeket a kérdéseket.

Több évtizedes szünet után az észt állam ismét megjelent a világ térképén. Bárki megtalálhatja, és rábökhet a két nagy észt tóra és a fővárosra, Tallinnra, amelyet mindmáig Reval néven tartanak számon német nyelvterületen. Ráteheti az ujját az észt lápokra, erdőkre, hajdanvolt csataterekre és tanyákra, a múlt emlékeire. De felfedezheti az új, épülőfélben lévő házakat is, az ország jövőjét, amelyet oly sok vágy és remény emel a magasba. Annak ellenére, hogy országok tűnnek el és születnek, évszázadok és nemzedékek váltakoznak, függetlenül attól, hogy éppen milyen nyelvűek az utcablák vagy a cégérek, hogy sötét van-e vagy világos, január vagy június, a dánok és németek emelte észt főváros tornyai ma is az égbe törnek.

Ez a Tallinn vagy Reval nevű város sok egyéb mellett szorosan kapcsolódik Werner von Bergengruen német író életművéhez, olyannyira, hogy *Der Tod von Reval* című regényét a német irodalom egyik jeles alkotásaként tartják számon.

Meg kell mondanom, hogy Bergengruen találó címet adott művének. Tallinn valóban olyan város, amely telis-tele van elfeledett sírokkal, amelyekről ma már alig tud valaki – és a sok, világból kitörölt sír helyét házak és utcák foglalják el. De Tallinn régi temetői is tele vannak elfelejtett sírokkal, német, észt, orosz, lengyel, svéd és zsidó családok gazzal benőtt temetkezési helyeivel és földbe süppedt sírköveivel.

A háborúk és a történelmi fordulatok kisöpörték eltűnt hozzátartozóikat Észtországból, és szétszórták őket a nagyvilágban. És a rokonság a legjobb akarata ellenére sem kereshette föl az elmúlt ötven évben ezeket a sírokat, mert Észtország el volt vágva a kül-

világtól, és elevenjeivel és holtjaival együtt a vasfüggöny mögött maradt.

Csakhogy Tallinn, a régi Reval tornyai ezekben az évtizedekben is messzire elláttak a vasfüggöny felett a Balti-tengerre, mint valami mészköből és felhőből teremtett álom, a halottak ifjúkori emlékezete.

A város mögött azonban ott áll az ország, Észtország, amelynek történelme háborúk, boszorkányüldözések, tengernyi halál és mértéktelen életerő sorozata. Történelemkönyveink tanúsága szerint az ország lakosságának nagyobbik hányada háromszáz évente éhen halt, vagy idegen zsoldosok áldozatául esett. A félig elnéptelenedett földön tömegesen telepedtek le az észak- és nyugat-európai népek fiai, elsajátították az észt nyelvet és kultúrát, és ma leszármazottaik alkotják e föld lakosságának zömét.

Az is tény, hogy a körülmények nyomására a nép legéletrevalóbb és legtehetségesebb fiai folyamatosan olvadtak bele az idegen népcsoportokba, bizonyították tudásukat és szellemi kvalitásaikat, de már németként, oroszként vagy svédként.

Észtország, ez a térképen ismét felbukkant ország, nagyon közel esik Közép- és Nyugat-Európa felé, ott lapul mintegy Stockholm és Hamburg hóna alatt. Persze közben mérhetetlenül távol is van tőlük, szinte már egy másik világ, amelynek megértéséhez és pontos megítéléséhez azt is tudni és érteni kell, hogy mi történt a második világháború előtti Nyugat-Európával, és mi a második világháború utáni Kelet-Európában.

Az utóbbi időben sokat cikkeztünk róla, mennyiben okozója Nyugat-Európa a kontinens keleti fele (és benne természetesen Észtország) problémáinak. Ezzel kapcsolatban bátran idézhetjük Otto von Bismarck mondását: „Jó volna a szocializmust a gyakorlatban kipróbálni, ha volna nép, amelyért nem kár.”

Mára a Nyugat-Európában született elméletet a gyakorlatban is kipróbálták. És ennek következtében tett szert Európa egy része olyan tapasztalatokra, amelyek a felszínes szemlélő szemében elvlasztják Nyugat-Európától. Ezek persze nem is lehetnek mások, mint a rémuralmakkal és az erőszakkal kapcsolatos ősi tapasztalatok, amelyek kihatottak csaknem az egész békebeli és háborús Európára.

Úgy tűnik, hogy miközben Kelet- és Nyugat-Európa, valamint a balti országok háborús tapasztalatai 1992-ben még élő és friss sebek voltak, a hétköznapok és a jelen részei, másutt már csak megfakult emlékek.

Az írás eredeti címe és forrása: *Kui kaugel on Eesti?* (Pildi ilu rikumise paratamatus, EKSA, 2017). – Első változata egy előadás volt, amely a svájci solothurni irodalmi napokon, 1992 júniusában hangzott el. (A fordító megjegyzése)

Az, ami egy középkorú vagy fiatal francia vagy olasz számára ködbe vesző múlt, ami neki a nagymama fotóalbumát és a nagypapa háborús emlékeit jelenti, az egy vele egykorú észt, lett vagy cseh számára jelen idő. És higgyék el, elképzelhetetlenül komikus és abszurd saját nagymamánknak vagy saját nagypapánknak lenni! Ehhez hozzájárul még a tapasztalatok időbeli eltérése, amely két csoportra osztja az egyazon nemzedékhez tartozókat, akik ennek folytán másképp látják a világot, és akikben a kölcsönös értetlenség idegenkedést kelt.

Ne csodálkozzanak tehát azon, hogy az észtek jelen ideje a nyugatiak szemében érthetetlen és komikus, valahogy úgy, ahogy a nagymamák Berlin romjairól, a fogolytáborokról, a besúgókról, a vérebekről, a stopolt harisnyákról és a cukorhiányról szóló történetei. „De könyörgöm, mi köze van mindennek a ma embeérének életéhez?” – kiált fel az ifjú nyugat-európai.

Nem is volna, ha mindez nem lenne Európa jelenének a része. A jelennek, amely maga a realitás, és amely hatalmas területeket ölel magába az Északi-Jeges-tengertől a Dunáig és az Urál hegységtől a Balti-tengerig. Ennek a jelennek a része a jelenlegi Észtország is. Ma még senki nem tudhatja, hogy Észtországban, Keleten mihez kezdünk különleges tapasztalatainkkal, még azt sem tudjuk, hogy biztosan része-e ezek egész Európa fogalomrendszerének.

Miután Kelet-Európa előtt minden lehetőség nyitva van, és minden kiszámíthatatlan, mint a holnapi nap, vagy mint a holnapi világ, nem kizárt, hogy a holnapi világ arculatát épp a mai tapasztalatok fogják alakítani.

Az észtek vérében nagyon sok európai nép vére keveredik. Valahányszor Észtországra pillantanak a térképen, gondoljanak arra, hogy ennek a kis országnak a földjében esetleg ott porladoznak az önök őseinek csontjai is. Ha pedig mindezt továbbgondolják, mindjárt nem tűnik olyan távolinak és patetikusnak ez a mondat: „Ami a földön történik, mindenkit érint, aki ennek a földnek a lakója”.

Mindezt azért mondtam el, hogy jobban el tudják képzelni azt a világot, ahonnan jöttem, és amely megtanított rá, hogy felfedezzem a történelem ironiáját és a történelem ijesztő szépségét is.

Legutóbbi regényemnek nem véletlenül adtam *A történelem szépsége* címet.¹ A könyv egyszerre jelent meg Észtországban és Finnországban.

1 *A történelem szépsége* magyarul is megjelent, Bereczki Gábor fordításában és az Osiris Kiadó gondozásában, 1998-ban. (A fordító megjegyzése)

Ebben a regényben meg akartam mutatni, mennyire tehetetlen az erőszak, ha a reménnyel és a nevetéssel kerül szembe. Az észt kritika a könyvet végtelesen ellenségesen fogadta, írásomat erkölcstelennek és kegyetlennek bélyegezték. Persze meglehet, hogy a nevetés és a remény Kelet-Európában ma még szokatlan, mert az erőszak bosszúvágyat ébreszt, és a bosszút szomjazó ember szemében minden bizonynyal Isten a legerkölcstelenebb, mert megengedi, hogy a nap ugyanúgy süssön a gyomra, a bűnökre és a bűnösökre, mint a rózsákra, az elnökökre és az ártatlan újszülöttekre.

A szóban forgó könyv írása rám az írás – mint mágikus és megmagyarázhatatlan tevékenység – tapasztalatával hatott. Amiről írtam, azonnal működni kezdett. Amikor írni kezdtem a könyvet, amely az 1968-as évben játszódik, pontosan akkor, amikor a szovjet tankok Prágához közeledtek, még nem sejtettem, mi fog történni 1991-ben a Baltikumban.

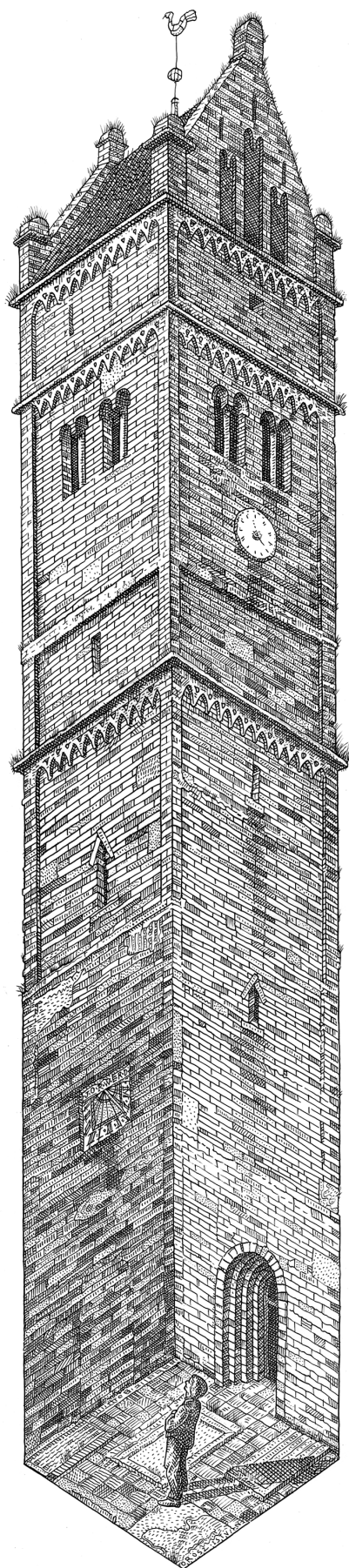
Épp végeztem azzal a fejezettel, amely az 1968-as baltikumi titkos mozgósításról és a katonaköteles fiatal emberek felkutatásáról szólt, amikor beköszöntött az 1990-ik év decembere, és az észt rádió hírül adta, hogy szovjet deszant-alakulatok érkeznek a balti országokba, hogy összefogdossák a katonai szolgálat elől bujkálókat. Itt meg kell jegyezni, hogy 1968-ban feltűnően sok balti fiatalot küldtek Prágába cseh vért ontani. Aki a parancsot megtagadta, halálbüntetésre számíthatott.

Most mindez megisméltódott, azzal a különbséggel, hogy ezúttal máshova küldték volna a balti fiúkat vért ontani.

Körülbelül tíz nap telt el, én szépen haladtam *A történelem szépsége* írásával, de zajlottak a történelmi események is. Egy januári éjszakán, néhány nappal az öbölháború nyitánya előtt, megjelentek Vilniusban a szovjet tankok – és belegázoltak az utcákon tüntető tömegbe. A litvánok segélykiáltásai 1991 januárjában elvegyültek a csehek 1968-as segélykiáltásaival.

Én úgy fogtam bele az írásba, hogy nem tudtam, érdekelnek-e még bárkit ezek a régi prágai események. Holott a jelen ugyanabból a múltbeli eseményből nőtt ki.

A szöveg felét sikerült a finn fordítómnak elküldeni. Fogalmam sem volt, hogy be tudom-e fejezni a könyvet, és ha igen, ki tudom-e juttatni az utolsó fejezeteket is Észtországból. Félő volt ugyanis, hogy lezárják a határt, és a vámhatóság totális ellenőrzést vezet be.

Jorwerti torony (2008, rézkarc)

Mint bizonyára tudják, a szovjet hatóságok valósággal rettegetek a könyvektől, különösen a kéziratoktól, és azok forgalmát szigorúan ellenőrizték.

Újabb napok teltek el, és a tankok már Rigában voltak. Senki sem tudta, mikor szabadul el Tallinnban a pokol. Miután a férjem az észti parlament tagja volt, és sejteni lehetett, hogy először a parlament épületét fogják megtámadni, úgy, ahogyan Litvániában, ezért minden eshetőségre készen minden reggel búcsút vettünk egymástól, és megtapasztaltuk, mit jelent a végleges búcsú a valóságban. Addig ilyesmit csak regényekben olvastunk, vagy a tévében láttunk.

Furcsa érzés volt a történelmi események középpontjában lenni. Az idő elvesztette emberileg fölfogható, hétköznapi méreteit, és a történelem és Isten idejévé alakult át. Azokban az esztelen napokban én mindvégig *A történelem szépségét* írtam. Észtországban szerencsére nem csordult ki egyetlen csepp vér sem. Megérkezett a tavasz. *A történelem szépsége* elkészült, már csak a cím hiányzott.

1991 augusztusában a könyv még nyomdában volt mind Helsinkiben, mind Tallinnban. Egy időben kaptam meg a finn és az észti nyelvű levonatokat. Aztán az egyik reggel a rádió bejelentette, hogy Moszkvában államcsíny történt. Még aznap reggel lezárták a tallinni kikötőt. Mindaz, ami augusztusban történt, sokkal vészjóslóbb volt, mint a januári események.

Jómagam mindenképpen Észtországban akartam maradni, látni akartam és meg akartam tapasztalni mindent. Életem végéig emlékezni fogok rá, milyen félelmetesek lettek hirtelen a tallinni utcák, egyszerre milyen távolinak tűnt a normális, hétköznapi életét élő világ. Jóllehet, Tallinnt tengeri úton mindössze nyolcvan kilométer választja el Helsinkitől, a finn főváros mégis mérhetetlenül távolinak tűnt, mintha

egy másik bolygón lett volna. Az a három augusztusi nap olyan volt, mint egy rossz álom.

Azt a három napot minden porciakámmal átéltem, egész testemben éreztem minden óráját és minden percét. Nem félelem volt ez, hanem a csontok és a hús tiltakozása a bennünket körülvevő valóság ellen. Egyértelmű volt, hogy bármikor elkezdődhetnek a letartóztatások, emberek tűnhetnek el rejtélyes körülmények között, másokat meggyilkolhatnak. Erre azonban nem került sor. 1968. augusztus 21-én érkeztek a szovjet tankok Prágába, és 1991. augusztus 22-én hagyták el Tallinnt. Kivonulásukat a házuk erkélyéről néztük, és megtapasztaltuk, milyen patetikus és milyen gúnyos lehet a történelem.

Nekem, mint írónak, a három augusztusi nap legnagyobb meglepetése az volt, hogy az észti rádió szinte szó szerinti pontossággal osztotta meg a lakossággal azokat a figyelmeztetéseket és tiltásokat, amelyek már regényem kéziratában jelen voltak. Valahogy így: „Idegennek ne nyissunk ajtót! A lakásban maradjunk csendben, hogy senki ne tudhassa, otthon van-e valaki! Telefonon kizárólag tolvajnyelven és álnevek használatával kommunikáljunk!”

Olyan volt ez, mintha egy filmforgatáson lettünk volna. Azzal a különbséggel, hogy a filmet nem egy ember, hanem valaki más, talán a történelem angyala forgatta.

Elmondtam tehát, hogyan és milyen körülmények között írtam meg új regényemet, de arról nem szóltam még, hogy miért írtam meg.

Azért írtam meg, hogy elmondjam: nincs nevetségesebb, mint a bosszúállók erőszaka. És nincs a világon komolyabb dolog, mint a nevetés. A nevetés az ember egyetlen védekezése a félelem és az erőszak ellen. Az ember nevet. Az állatok komolyak.

Jávorszky Béla fordítása